

ŁUKASZ P. RATAJCZAK

ORCID 0000-0001-7889-1200

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

PRAKTYKA SKUTECZNEJ POMOCY RODZICOM (RODZINIE) W WYBRANYCH PLACÓWKACH SYSTEMU OŚWIATY

ABSTRACT. Ratajczak Łukasz P., *Praktyka skutecznej pomocy rodzicom (rodzinie) w wybranych placówkach systemu oświaty* [Practice of Effective Support to Parents (Families) in Selected Educational Institutions] *Studia Edukacyjne* no. 75, 2024, Poznań 2024, pp. 97-116. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. Submitted: 24.11.2024. Accepted: 25.01.2025. DOI: 10.14746/se.2024.75.6

The analyses presented in the article are based on theoretical considerations related to helping the family/parents/guardians of the wards of selected institutions of the educational system, as well as on the results of a pilot study on the experiences of the employees of these institutions in the practice of effectively helping the family to overcome the problems experienced.

Key words: effective assistance to the family, institutions of the educational system, school, kindergarten, boarding school, cooperation with parents

Wprowadzenie

Zagadnienia odnoszące się do działań ukierunkowanych na niesienie pomocy współczesnej rodzinie, w tym poszczególnym jej członkom w zmaganiu się z różnorodnymi problemami, są przedmiotem analiz badawczych, rozważań teoretycznych, jak i pragmatycznych rozwiązań, będących nierzadko elementem szeroko pojętej polityki prorodzinnej (Kromolicka, 2023; Taranowicz, 2022). Wielowątkowe rozprawy wokół pomocy rodzinie, w tym rzecz jasna rodzicom, mają służyć, w najbardziej ogólnym rozumieniu, utrzymaniu jej/ich w jak najlepszej kondycji, a więc zachowaniu określonej sprawności w obrębie wypełniania właściwych funkcji. Należy bowiem przyjąć, że prawidłowo funkcjonująca rodzina jest w stanie zapewnić

dziecku poczucie bezpieczeństwa i harmonijny rozwój (Podbilska, 2012). Troska o dobrą jakość rodziny jest od zawsze troską o wysoką jakość każdego społeczeństwa, stąd na poziomie ustawodawczym określa się działania różnorodnych służb społecznych, których zadaniem, w bardzo ogólnym wymiarze, czyni się wsparcie rodziny, szczególnie tej w kryzysie (Ustawa z 9 czerwca 2011 r. z późn. zm.). Wykorzystuje się w tym celu szereg różnorodnych narzędzi, takich jak poradnictwo, terapia, mediacje, czy wsparcie asystenta rodziny. Mają one wspierać rodzinę w jej funkcjonowaniu oraz wypełnianiu przez rodziców kompetencji opiekuńczo-wychowawczych (Dybowska, Wojtanowicz, 2020).

Wielość działań wspierających rodzinę w dziedzinie zmagania się z różnorodnymi utrudnieniami i zarazem ich złożoność stanowią często odpowiedź na rosnącą liczbę problemów, jakie stają się udziałem polskich rodzin, jak też na słabnącą ich gotowość do proaktywnego i zaangażowanego mierzenia się z nimi. Nie ulega wątpliwości, że zmiany na poziomie makrostruktur, w obszarze życia społecznego, gospodarczego oraz kulturalnego, generują występowanie w przestrzeni rodziny licznych utrudnień i problemów. Podkreśla się w ostatnich latach wzrastający odsetek rodzin doświadczających różnorodnych problemów, będących bezpośrednią konsekwencją pojawiających się w jej obrębie uzależnień, przemocy, bezrobocia, biedy, ale także bezradności w zakresie działań wychowawczych, będących niejednokrotnie przyczyną trudności w realizacji ról rodzicielskich (Zellma, 2023). Znaczącą, a w zasadzie nasilającą się kategorią problemów występujących w rodzinie są te, które wynikają w sposób pośredni lub bezpośredni z kondycji psychicznej członków całej rodziny. Zła kondycja psychiczna rodziców w wielu sytuacjach prowadzi do zaniedbań dzieci i młodzieży. Z dostępnych danych wynika, że wśród uwarunkowań krzywdzenia młodych ludzi w środowisku rodzinnym choroby psychiczne domowników wyprzedzają dominujące przez wiele lat problemy związane z nadużywaniem alkoholu (Makaruk i in., 2023). Należy też wreszcie dodać, że niekorzystne zmiany w rodzinie i wszelkie jej dysfunkcje znajdują swoje odzwierciedlenie w jakości dobrostanu psychicznego dzieci i młodzieży. Podkreśla się w piśmiennictwie związek pomiędzy problemami ze zdrowiem psychicznym młodych ludzi a jakością funkcjonowania ich rodzin (Słopeń, 2022).

Nie ulega więc wątpliwości, że działania ukierunkowane na niesienie pomocy, skierowane wobec rodziny, w tym poszczególnych jej członków, są konieczne. Utrzymanie rodziny w jak najlepszej sprawności w zakresie pełnionych przez nią funkcji należałoby uczynić zatem działaniem priorytetowym, realizowanym przez szereg różnorodnych podmiotów oraz z wykorzystaniem zróżnicowanych narzędzi i środków. Obok rozwiązań systemowych kreowanych w zakresie polityki rodzinnej państwa, które mają na

celu zapewnianie właściwych warunków dla funkcjonowania rodziny, w tym szczególnie rodziny wychowującej dzieci (Grzeško-Nyczka, 2021), a więc pracy specjalistów i instytucji celowo powołanych do udzielania pomocy, warto włączać także i inne placówki, pozostające w bezpośrednim związku z rodziną. Przykładem takiego rozwiązania, dopełniającego system pomocy rodzinie, a nawet poprzedzającego objęcie rodziny działaniami z zakresu pomocy społecznej, jest szkoła bądź szerzej – system instytucji oświatowych.

Wspieranie rodziny, w tym także jej kompetencji opiekuńczo-wychowawczych, a więc i wspomaganie jej wychowawczej roli, jest jednym z zadań, przewidzianych do realizacji w obrębie różnorodnych placówek, zgodnie z art. 1 ust. 2 Ustawy z 7 września 1991 r. o systemie oświaty (DzU z 1991 r., nr 95, poz. 425). Ponadto, pracownicy szkół oraz innych instytucji edukacyjnych zobowiązani są do współpracy z rodziną, kiedy zaobserwują, że zagrożone jest dobro dziecka. W tym zakresie podejmują szereg działań włączających do pomocy dziecku i rodzinie różnorodne instytucje; współuczestniczą także w pracach interdyscyplinarnych zespołów do spraw przeciwdziałania przemocy. Rola pracowników sektora oświaty w procesie wspierania rodziny i jej poszczególnych członków, szczególnie w kontekście wdrażanych w ostatnim czasie standardów ochrony małoletnich, jest więc znacząca, nie tylko w zakresie indywidualnych działań, ukierunkowanych na pomoc konkretnym jednostkom, ale także jako element szerszego systemu wsparcia współczesnej rodziny.

Podstawą analiz prezentowanych w artykule są więc rozważania teoretyczne obejmujące zagadnienia związane z pomocą rodzinie/rodzicom/opiekunom podopiecznych wybranych placówek systemu oświaty oraz wyniki badań pilotażowych dotyczące doświadczeń pracowników tych instytucji w zakresie praktyki skutecznego pomagania rodzinie w przewyżnianiu doświadczanych przez nią problemów¹.

Warto już na wstępie dodać, że podjęta w artykule problematyka prezentowana jest w piśmiennictwie polskim w dość wąskim zakresie. Obecne w niewielkiej liczbie publikacje dotyczą przede wszystkim wsparcia rodziny uczniów w dziedzinie działalności szkół, nieco rzadziej przedszkoli i niemal

¹ Badania pilotażowe zrealizowane zostały w maju 2023 roku przez zespół pracowników Zakładu Podstaw Wychowania i Opieki na potrzeby organizowanego rokrocznie Seminarium Naukowego z cyklu „Współpraca instytucji opiekuńczo-wychowawczych i edukacyjnych z rodziną” pod tytułem: „Praktyka skutecznego pomagania dzieciom, młodzieży i rodzinie”. W wydarzeniu tym udział wzięli przedstawiciele współpracujących od wielu lat z Zakładem Podstaw Wychowania i Opieki WSE UAM instytucji edukacyjnych i opiekuńczo-wychowawczych. Badania swym zasięgiem obejmowały zagadnienia praktyki skutecznej pomocy dzieciom, młodzieży i rodzinie, niemniej z uwagi na ograniczone ramy tego artykułu zaprezentowane i omówione zostaną wyłącznie wyniki badań odnoszące się do rodziny. Wyniki dotyczące praktyki skutecznej pomocy dzieciom i młodzieży zostały przedstawione w odrębnym opracowaniu.

w ogóle w obrębie instytucji zapewniających opiekę i wychowanie dzieciom i młodzieży pobierającej naukę poza miejscem zamieszkania. Wydaje się, że niniejsze opracowanie stanowić więc może cenne dopełnienie podjętych dotychczas w literaturze rozważań.

Pomoc rodzinie w przestrzeni placówek systemu oświatowego

Współpraca z rodziną w obszarze funkcjonowania szeroko pojętego systemu oświaty jest nieodłącznym jego elementem i w praktyce codziennej pracy szkół, przedszkoli, poradni psychologiczno-pedagogicznych, burs i internatów przyjmuje bardzo zróżnicowany charakter, zakres i częstotliwość podejmowanych działań. Zasadniczym celem współpracy środowiska edukacyjnego i rodzinnego jest wielowymiarowe wsparcie dzieci i młodzieży – uczniów/podopiecznych (Gwiazdowska, 2014; Gwiazdowska-Stańczak, 2021). Niemniej, w każdej z tych instytucjonalnych przestrzeni równie kluczowym elementem wspomnianej współpracy czyni się pomoc i wsparcie rodziny oraz jej poszczególnych członków, w tym także rodziców/opiekunów dzieci i młodzieży. W tym kontekście, instytucje systemu oświaty, z uwagi na znaczący potencjał osób występujących w określonych rolach pomocodawców, w tym nauczycieli, dyrektorów i specjalistów z zakresu pomocy psychologiczno-pedagogicznej, stanowią wyjątkowy zasób środowiskowego wsparcia współczesnej rodziny.

Rozważania podjęte w tym opracowaniu odnoszą się zatem do swoistej sytuacji, w której ujawnia się potrzeba rodziców/opiekunów korzystania z pomocy oferowanej przez pracowników instytucji oświatowych. Dostrzega się w zasadzie dwa znaczące obszary, w których podejmowane są działania ukierunkowane na niesienie pomocy rodzinom podopiecznych instytucji.

Pierwszy z nich zakłada pomoc rodzicom i opiekunom w przewyciężaniu różnorodnych sytuacji trudnych, w tym wszelkiego rodzaju kryzysów i dysfunkcji. Drugi natomiast obejmuje te działania pomocowe w zakresie działalności instytucji systemu oświaty, w których rodzice i opiekunowie dzieci i młodzieży otrzymują wsparcie w optymalizowaniu ich rodzicielskich kompetencji opiekuńczych, wychowawczych, socjalizacyjnych, czy edukacyjnych.

W pierwszym z wyróżnionych obszarów uruchamia się działania pomocowe w osobliwych warunkach funkcjonowania rodziny w sytuacji trudnej, problemowej, przełomowej, stresogennej, której okoliczności komplikują lub uniemożliwiają przewyciężanie napotkanych trudności (Winiarski, 1999). Rodzice/opiekunowie pozostając w relacji z instytucją bezpośrednio związa-

ną z ich dzieckiem, uzyskują pomoc i wsparcie w zakresie nieprawidłowości w obrębie jego psychospołecznego funkcjonowania tak, aby byli zdolni do wspierania własnego dziecka w zmaganiu się z doświadczanymi przez nie utrudnieniami. W tym aspekcie działania pomocowe skierowane wobec rodziców/opiekunów i podejmowane przez specjalistów zatrudnianych w placówkach systemu oświaty, szczególnie w szkołach, przedszkolach czy też internatach i bursach (pedagogów i psychologów, logopedów), polegać mogą na pomocy udzielanej w sposób bezpośredni. W sytuacji natomiast, kiedy problemy dzieci i młodzieży są złożone i wymagają poszerzonej diagnostyki i specjalistycznego wsparcia, rodzice/opiekunowie kierowani są do wyspecjalizowanej w danym zakresie placówki, wspierającej działalność edukacyjną i profilaktyczną szkoły, przedszkola oraz innych instytucji oświatowych (Joniec, 2016).

Bardziej złożonym aspektem pomocy udzielanej rodzinie w placówkach systemu oświaty są działania, które w zasadzie stają się odpowiedzią na wszelkie nieprawidłowości zachodzące w obrębie systemu rodzinnego. Mają one bezpośrednie, negatywne konsekwencje dla prawidłowego funkcjonowania dzieci i młodzieży. W tym kontekście pomoc ma miejsce wówczas, kiedy dziecko wzrasta w środowisku rodziny z doświadczeniem różnorodnych kryzysów (bezrobocia, ubóstwa, zdrowia psychicznego, rozstania i rozwodu oraz innych), także w środowisku rodziny dysfunkcyjnej. Ze względu na dominujące w tych rodzinach problemy w zakresie prawidłowego wypełniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej, szkoła i inne placówki oświatowe, z uwagi na nałożony na nie ustawą obowiązek wspierania wychowawczej roli rodziny, są szczególnie predysponowane do udzielania pomocy. Dostępne w literaturze wyniki badań potwierdzają, że w obrębie rodzin dysfunkcyjnych kumulacja problemów, różnego rodzaju, sprzyja powstawaniu negatywnych i zarazem społecznych zachowań ich potomków (Tyluś, 2019). Prymarnym więc działaniem, rzecz jasna, staje się pomoc dziecku; szkoła (oraz inne instytucje systemu oświaty) może bowiem spełniać kluczową rolę we wspieraniu młodej jednostki w procesie radzenia sobie z wyzwaniem wynikającym z rodzinnej dysfunkcji i zapewnianiu jej odpowiedniego wsparcia emocjonalnego oraz edukacyjnego (Ryś, 2024). Niemniej, bez odpowiedniej i równoległej pomocy rodzinie działania skierowane jedynie wobec podopiecznych mogą okazać się niewystarczające. Zadania szkoły i innych placówek oświatowych, podejmowane wobec tych środowisk rodzinnych, należy uznać za szczególnie istotne, bowiem wieloaspektowe (kompleksowe) wsparcie (także z włączaniem instytucji pomocy społecznej) może okazać się jednym z bardziej znaczących czynników chroniących rodzinę przed dezintegracją w obrębie jej struktury (np. poprzez zabezpieczanie dziecka i umieszczenie go w środowisku pozarodzinnym), z jednej strony,

z drugiej natomiast – chronić wzrastającą jednostkę przed licznymi skutkami wadliwie funkcjonującej rodziny pochodzenia.

W nakreślonym obszarze pomocy udzielanej rodzinie w instytucjach systemu oświaty, w tym w szkole, ujawniają się zadania z zakresu pomocy społecznej. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że wśród zadań wymienionych w ustawie (DzU 2004, nr 64 poz. 593)

znajdują się takie, które w ramach swojej działalności już realizuje bądź ich realizowanie mogłaby zapewnić szkoła, a mianowicie praca socjalna, rozumiana jako działalność zawodowa mająca na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi, analiza i ocena zjawisk rodzących zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej, rozwijanie nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb (Joniec, 2016).

Szkoła i inne instytucje systemu oświaty wspierając zatem rodziców/opiekunów w zmaganiu się ze skutkami sytuacji trudnych, poprzez dostępne im niematerialne instrumenty pomocy, stanowi swoiste dopełnienie działań właściwych dla polityki społecznej państwa. Praca z rodziną doświadczającą różnego rodzaju kryzysów w środowisku instytucji edukacyjnych, realizowana przez osoby z odpowiednim przygotowaniem psychologicznym i pedagogicznym i przy ich ścisłej współpracy z takimi instytucjami, jak policja, ośrodki interwencji kryzysowej, sądy rodzinne i opiekuńcze, ośrodki terapii uzależnień, ośrodki dla rodzin dotkniętych przemocą, uwzględnia nie tylko deficyty w jej funkcjonowaniu, ale przede wszystkim jej mocne strony i potencjał, który pozwala jej na stopniowe powracanie do równowagi, stabilizacji oraz przejmowanie kontroli nad swoim życiem (Bejger, 2019).

Drugi obszar pomocy rodzicom/opiekunom w warunkach instytucji oświatowych występować może w kontekście funkcjonowania rodziny w sytuacji normalnej, w której pojawia się motywacja do jej zmiany, ulepszenia, czy zoptymalizowania. Rodzina otrzymuje wsparcie w zakresie wiedzy oraz umiejętności związanych z opieką i wychowaniem. Wskazuje się wówczas na działania edukacyjne, skierowane do rodziców i opiekunów, które przyjmują różnorodną postać – nie tylko indywidualnych, ale także grupowych spotkań, w tym szkoleń dla rodziców, które odbywają się w wielu placówkach edukacyjnych (Kędra, 2011). Proces ten, określany w piśmiennictwie i praktyce działań oświatowych pedagogizacją rodziców, jest więc swoistym rodzajem działalności wspierającej, prowadzącej do ubogacania posiadanej przez rodziców potocznej wiedzy pedagogicznej o elementy wiedzy naukowej, dotyczącej zagadnień nie tylko związanych z działalnością wychowawczą, ale też zdrowotnych, społecznych oraz prawnych (Musiał, 2016). Celem więc tego typu działań skierowanych do rodziców/opiekunów jest bezpośrednia

i pośrednia pomoc im w ich oddziaływaniach wychowawczych, dzięki między innymi podwyższeniu stopnia rodzicielskiej refleksyjności, wzbogaceniu świadomości pedagogicznej (Musiał, 2016).

Działania takie wspomagające rodziców/opiekunów w zakresie poszerzenia wiedzy i umiejętności obejmujących kwestie rozwoju dziecka i jego wychowania stanowią także element szeroko rozumianej współpracy środowiska edukacyjnego i rodzinnego (Bielecka, 2022). Dla obu zresztą, jak podkreśla Magdalena Goetz (2024), działania takie dostarczają znaczących korzyści. Otóż, okazuje się, że ta forma wsparcia rodziców/opiekunów podopiecznych instytucji edukacyjnych (ale także burs i internatów) pozwala im przede wszystkim na zdobywanie wiedzy i zarazem umiejętności niezbędnych w radzeniu sobie z problemami wychowawczymi i kształtowaniu relacji z dzieckiem, wyeliminowaniu nieefektywnych i często krzywdzących stereotypów oraz potocznych informacji związanych z wychowaniem, pełniejsze poznanie szkoły i jej pracowników, poprawa pewności siebie jako osoby kompetentnej, przekonanie o podmiotowym traktowaniu dziecka w szkole, możliwość poznania innych rodziców czy wymiany doświadczeń i integracji.

Osiąganie takich efektów możliwe jest wyłącznie w kontekście spełnienia kilku ważnych warunków. Wśród nich znaczące miejsce przypisuje się relacji pomiędzy rodzicami a przedstawicielami instytucji edukacyjnych, opartej na wzajemnym szacunku, jak również świadomości roli, jaką odgrywa rodzic wobec swojego dziecka oraz roli nauczyciela, który sprawuje nad nim opiekę. Niemniej ważne w obrębie tej swoistej relacji jest zaufanie, wzajemna życzliwość, tolerancja, szczerść oraz partnerskie traktowanie się rodziców i nauczycieli/wychowawców (Musiał, 2016; Piotrowska, 2023).

Praktyka codziennej pracy instytucji edukacyjnych oraz dostępne informacje w literaturze przedmiotu pokazują, że ten obszar współpracy, w tym działań związanych ze wsparciem rodziców/opiekunów, nie jest łatwy w zakresie realizacji. Podkreśla się, że współpraca pomiędzy nauczycielami a rodzicami w placówkach podlegających systemowi oświaty nie układa się pomyślnie. Dzieje się tak za sprawą nastawienia obydwu grup. Zaangażowani rodzice są odbierani przez nauczycieli jako zbyt natarciwi, co zniechęca ich do współpracy. Z kolei, gotowość nauczycieli do współdziałania spotyka się często z wszechobecną niechęcią i wycofaniem ze strony rodzica (Błasiak, 2017). Teresa Lewandowska-Kidoń (2009) podkreśla, że nauczyciele często traktują współpracę z rodzicami jako przykry obowiązek, który odrywa ich od zadań związanych z dydaktyką. Uważają nadto, że rodzice nie chcą angażować się w sprawy szkolne i negatywnie nastawiają dzieci do szkoły i nauki, podważając przy tym ich autorytet. W przypadku niektórych rodziców obserwuje się z jednej strony postawy roszczeniowe oraz nadmierną ingerencję w działania szkoły i nauczycieli, z drugiej natomiast niewydolność

wychowawczą, która utrudnia, a niekiedy nawet uniemożliwia dialog ze szkołą. Wśród kluczowych więc czynników utrudniających relacje nauczyciele – rodzice wymienia się między innymi brak otwartej postawy z obydwu stron, jak pisze Sonia Dzierżyńska-Breś (2023). W wielu przypadkach rodzice nie chcą się angażować (Pomianowski, 2011), zwłaszcza ci, którzy w zasadzie najbardziej potrzebują wsparcia. Zdarza się, że korzystają z niego najrzadziej i najtrudniej daje się ich zaprosić do współpracy (Goetz, 2024). Zauważyć więc można, że utrudnienia w relacji pomiędzy rodzicami/opiekunami a nauczycielami/wychowawcami w zasadzie występują po każdej stronie. Wymienia się, między innymi, brak odpowiedniego przygotowania nauczycieli (np. z zakresu mediacji, rozwiązywania konfliktów, prowadzenia rozmów pomocowych), ich opór przed współpracą, trudne do spełnienia wymagania i oczekiwania obu stron, obawy nauczycieli przed obwinianiem za kłopoty ucznia i nieprzyjemnymi zachowaniami rodziców, strach rodziców przed krytyką ich samych lub dziecka (Goetz, 2024).

Konieczne zatem jest wypracowywanie nowych standardów relacji, jaka powinna kształtować się między rodzicami/opiekunami a kadrą instytucji oświatowych. Przekonani o słuszności i zarazem randze współpracy oraz związanej z nią pomocy rodzice i wychowawcy, nauczyciele, dyrektorzy znacząco przecież oddziałują na jakość funkcjonowania i rozwoju dzieci i młodzieży.

Material i metody

Wyniki badań pilotażowych dotyczące praktyki skutecznej pomocy rodzinie podopiecznych (uczniów/wychowanków) w placówkach systemu oświaty obejmują dane, których podstawę stanowią odpowiedzi pracowników różnych instytucji oświatowych, a więc szkół (podstawowych i ponadpodstawowych), przedszkoli oraz burs i internatów². Zdecydowana większość tych placówek zlokalizowana jest na terenie miasta Poznania. W badaniach udział wzięło 30 osób, z czego zdecydowaną większość respondentów stanowiły kobiety. Uczestniczyli w nich dyrektorzy instytucji oraz osoby zatrudnione w nich na stanowiskach pedagoga szkolnego i psychologa, a także nauczyciela/wychowawcy, kierownika bursy. Największą grupę stanowili badani, których staż pracy mieścił się w przedziale 11-15 lat, 16-20 lat oraz powyżej 35 lat.

² Wielowątkowość i złożoność podjętej problematyki skłaniają do koncentracji uwagi badaczy i autora tekstu na uchwyceniu istoty działań pomocowych realizowanych wobec rodziców/opiekunów dzieci i młodzieży – podopiecznych wybranych instytucji systemu oświaty, będących odpowiedzią na przeżywane przez nich trudności i powodowane nimi kryzysy. Na tej podstawie zdecydowano się na łączną prezentację wyników badań obejmujących doświadczenia pracowników różnorodnych instytucji oświatowych w zakresie skutecznego pomagania rodzicom/opiekunom podopiecznych w rozwiązywaniu ich problemów.

W prezentowanych w tym opracowaniu badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. Technika badań była ankieta. W celu zgromadzenia danych empirycznych posłużono się kwestionariuszem ankiety on-line, który został podzielony na trzy części; pierwsza odnosiła się do ogólnych informacji o badanych, druga obejmowała pytania dotyczące pomocy udzielanej dzieciom i młodzieży, a trzecia część dotyczyła pomocy udzielanej rodzinie³. Przed badanymi postawiono pytania odnośnie rodzaju rozpoznawanych wśród podopiecznych danej instytucji problemów, źródeł wiedzy na ten temat, rodzaju działań pomocowych, okoliczności ich podejmowania, sposobu realizacji oraz oceny skuteczności. W prezentowanych badaniach sformułowano następujące cele badawcze:

- 1) zbadać, jakiego rodzaju problemy doświadczają rodzice/opiekunowie podopiecznych instytucji systemu oświaty;
- 2) ustalić, jakie są źródła wiedzy o problemach, które przeżywają rodzice/opiekunowie podopiecznych instytucji systemu oświaty;
- 3) zbadać, jaki jest rodzaj działań pomocowych podejmowanych przez pracowników instytucji edukacyjnych (oświatowych) wobec rodziców/opiekunów podopiecznych;
- 4) opisać trudności pracowników instytucji edukacyjnych związane z pomaganiem rodzicom/opiekunom podopiecznych;
- 5) zbadać niepowodzenia i sukcesy pracowników pracujących z rodziną podopiecznych związane z pomaganiem.

Z uwagi na niewielką próbę badawczą, zrezygnowano z analizy statystycznej, ograniczając się tylko do statystyk podstawowych. W opracowaniu zaprezentowano wyniki badań pilotażowych, które wymagają poszerzenia i uzupełnienia, niemniej dają podstawę dla budowania narracji w dziedzinie problematyki skutecznego pomagania rodzinie w obszarze placówek systemu oświaty.

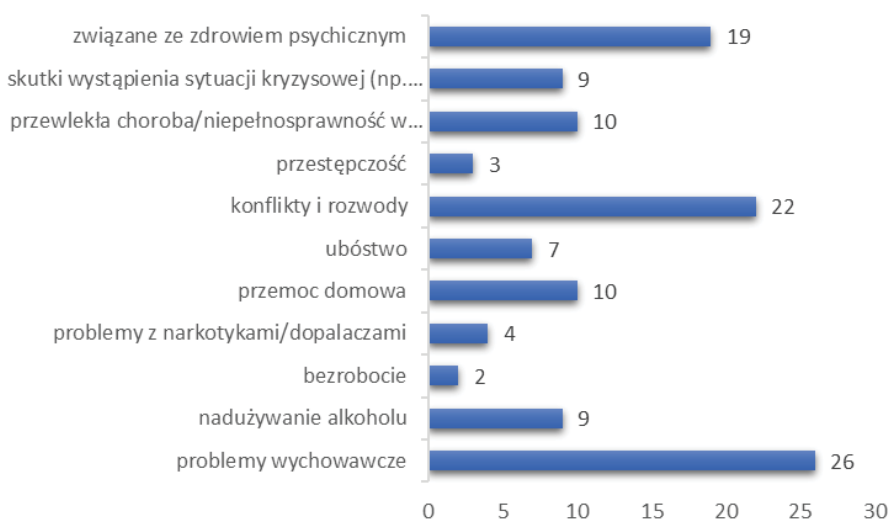
Wyniki badań empirycznych

W prezentowanych w artykule badaniach ważne było poznanie doświadczeń respondentów dotyczących działań ukierunkowanych na niesienie pomocy i wsparcia rodzicom/opiekunom podopiecznych instytucji, w których pracują, w kontekście przeżywanych przez nich problemów. Pytania ankietowe obejmowały zatem rodzaj problemów doświadczanych przez rodziców dzieci i młodzieży, źródeł wiedzy o tych problemach, podejmowanych przez respondentów działaniach pomocowych, oceny ich

³ Wyniki badań dotyczące praktyki skutecznego pomagania dzieciom i młodzieży zostały zaprezentowane w innym opracowaniu.

skuteczności oraz przeżywanych trudnościach i sukcesach w zakresie ich rozwiązywania.

W badaniach nad praktyką skutecznego pomagania rodzicom podopiecznych instytucji systemu oświaty ważne było ustalenie rodzaju problemów, które najczęściej przeżywają rodzice, rodziny, z którymi pracują na co dzień ich przedstawiciele (ryc. 1). Badani mogli zaznaczać więcej aniżeli jedną odpowiedź spośród możliwych; mogli także wskazać na problem nie ujęty w kwestionariuszu ankiety.

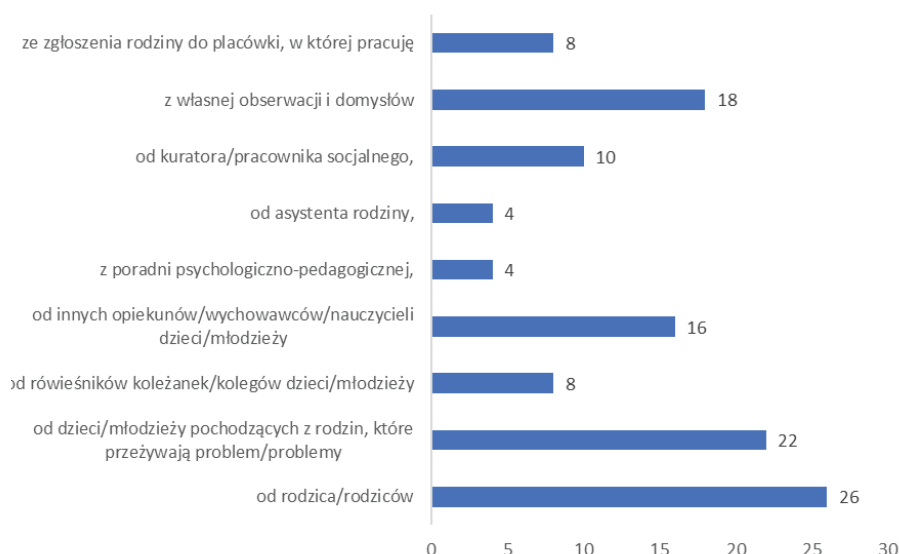

Ryc. 1. Problemy rodziców/opiekunów podopiecznych instytucji

Z doświadczeń osób pracujących w placówkach systemu oświaty, udzielających pomocy rodzicom/opiekunom podopiecznych, wynika, że najczęściej przeżywają oni problemy wychowawcze. Respondenci równie często wskazywali na konflikty i rozwody oraz problemy związane ze zdrowiem psychicznym.

Ciekawe z poznawczego punktu widzenia było rozpoznanie źródeł wiedzy o problemach, z jakimi mierzą się rodzice/opiekunowie podopiecznych instytucji oświatowych (ryc. 2). W tym przypadku respondenci mogli zaznaczać więcej aniżeli jedną odpowiedź.

Dane z prezentowanych badań pozwalają stwierdzić, że pracownicy przedszkoli, szkół oraz burs i internatów dowiadują się o doświadczanych przez rodziców/opiekunów problemach przede wszystkim bezpośrednio od nich samych, co oznacza, że w sytuacji, w której przeżywają oni trudności, szukają pomocy w zmaganiu się z nimi. Sytuacja ta może cieszyć, bowiem po-

Ryc. 2. Źródła wiedzy o problemach, których doświadczają rodzice/opiekunowie dzieci i/lub młodzieży

dejmowanie działań związanych z próbą uzyskania pomocy otwiera różnorodne możliwości rozwiązywania problemów, a tym samym pozyskiwania odpowiedniego wsparcia. Problemy swoich rodzin komunikują także dzieci i młodzież. Wynik ten z kolei może świadczyć o zaufaniu, jakim obdarzane są osoby badane. One też pozostają czujne wobec problemów rodzin dzieci i młodzieży, bowiem o ich występowaniu wnioskuje na podstawie własnej obserwacji oraz domysłów. Cennym wsparciem, jak się okazuje, są także pozostali pracownicy instytucji, jak wychowawcy, nauczyciele, kuratorzy, pracownicy socjalni, informujący respondentów o problemach, których doświadczają rodzice/rodziny dzieci i młodzieży – podopieczni instytucji.

W prezentowanych badaniach rozpoznaniu podlegały także działania podejmowane przez pracowników instytucji w sytuacji, w której dowiadują się (z różnych źródeł) o problemach przeżywanych przez rodziny/rodziców swoich podopiecznych (dzieci i młodzież). Pytanie obejmujące ten aspekt miało charakter otwarty, a zatem respondenci mogli wpisywać swoje propozycje działań wobec problemów przeżywanych przez rodziców/opiekunów dzieci i młodzieży.

Z wypowiedzi badanych osób wynika, że przede wszystkim odbywają oni rozmowę, której celem jest szczegółowe rozpoznanie sytuacji rodziców/opiekunów doświadczających problemów, ich dookreślenie, pozyskiwanie jak największej liczby informacji odnoszących się do sytuacji, w której znajduje się rodzina. Rozmowa, zdaniem badanych, jest także niezbędna do

poszukiwania rozwiązań (wspólnie z rodziną) oraz omówienia możliwości wsparcia. Badani podkreślali, że rozmowa o problemach powinna odbywać się w szczególnych okolicznościach – w atmosferze poczucia bezpieczeństwa, wzajemnego zaufania, otwartego dialogu, bez obwiniania i oceniania. Równie ważnym działaniem wskazanym przez respondentów jest udzielanie wsparcia informacyjnego, w tym przekazywanie wiadomości o możliwych instytucjach i specjalistach udzielających pomocy w rozwiązywaniu konkretnych problemów; wskazują nadto na różnorodne źródła, pozwalające rodzinie na pozyskiwanie informacji o możliwościach zmagania się z problemem, którego doświadczają.

Respondenci podejmując działania ukierunkowane na niesienie pomocy rodzicom/opiekunom dzieci i młodzieży, wysyłają także do specjalistów, współpracują z rodziną; nawiązują także kontakt z nauczycielami, wychowawcami oraz specjalistami. W swoich działaniach na rzecz rodziny dbają o pozyskiwanie jak największej liczby informacji z możliwie różnych źródeł.

Oto przykłady wypowiedzi badanych na pytanie kwestionariusza ankiety: „Co Pani/Pan zwykle robi, kiedy dowiaduje się, że rodzina przeżywa jakiś problem?”

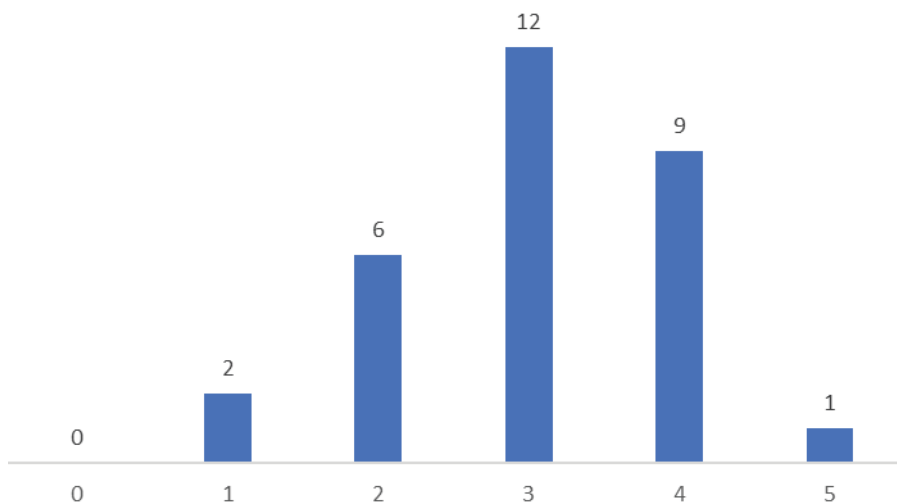
Działania w tym zakresie wymagają spotkania z rodzicami, dookreślenia problemu, uzyskania informacji, czy: rodzina oczekuje wsparcia, wskazanie instytucji, które mogą w danej sytuacji udzielić pomocy [dyrektor przedszkola, 30 lat stażu pracy].

Staram się zapytać, czy sama mogę być jakoś pomocna i mówię, w jakim zakresie mogę pomóc lub jaką pomoc mogą uzyskać i gdzie na zewnątrz, poza szkołą [psycholog szkolny, szkoła ponadpodstawowa, 21 lat stażu pracy].

Podczas konsultacji informuję rodziców o możliwości uzyskania wsparcia – przekazuję kontakt do instytucji, w których rodzina może otrzymać pomoc [psycholog szkolny, szkoła podstawowa, 12 lat stażu pracy].

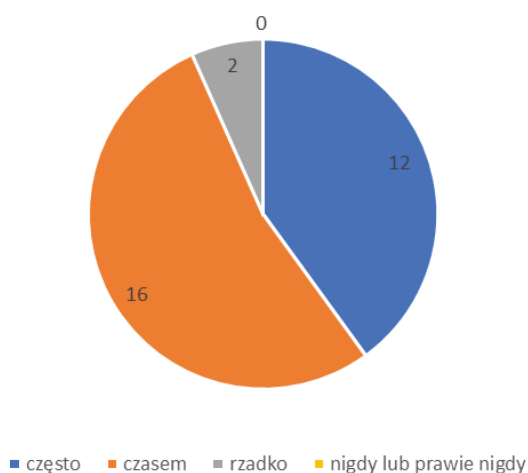
W badaniach poproszono respondentów o ocenę poziomu skuteczności ich własnych działań pomocowych podejmowanych wobec rodziców/opiekunów dzieci i młodzieży (ryc. 3), przyjmując, że wysoka ocena skuteczności własnych działań może okazać się ważnym czynnikiem motywującym do działania o charakterze pomocowym. Respondenci na podstawie 5-stopniowej skali, gdzie 0 oznaczało pomoc nieskuteczną, a 5 bardzo skuteczną, ocenili poziom efektywności swoich działań wspierających rodziców/opiekunów dzieci i młodzież – podopiecznych instytucji.

Badani skuteczność swoich działań szacują na trzecim (12 respondentów) oraz czwartym (9 respondentów) poziomie w zaproponowanej skali; zaledwie

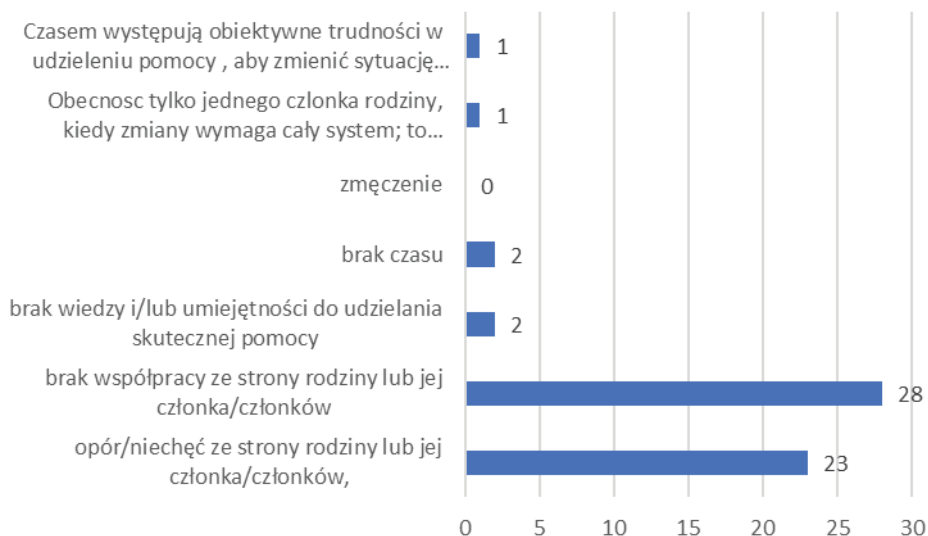
Ryc. 3. Ocena skuteczności działań pomocowych podejmowanych przez badanych wobec rodziny

1 osoba wskazała na najwyższy poziom skuteczności własnych działań pomocowych. Przedstawione w tym zakresie wyniki mogą mieć związek z niepowodzeniami lub trudnościami, których osoby udzielające wsparcia doświadczają w swojej codziennej praktyce pomagania w ramach instytucji, w których pracują. Jak się bowiem okazuje, wszyscy badani doświadczyli trudności w działaniach pomocowych skierowanych wobec rodziców/opiekunów dzieci i młodzieży. Różna jest jedynie częstotliwość ich przeżywania (ryc. 4).

Ryc. 4. Częstotliwość doświadczania przez nauczycieli/wychowawców trudności w udzielaniu pomocy rodzicom/opiekunom dzieci i/lub młodzieży

Istotne więc było rozpoznanie trudności związanych z pomaganiem rodzicom/opiekunom dzieci i młodzieży, których doświadczają pracownicy instytucji oświatowych, zaangażowani w działalność o charakterze pomocowym (ryc. 5). Badani mogli dokonać wielokrotnego wyboru spośród podanych propozycji odpowiedzi, jak również wskazać inny rodzaj trudności.

Ryc. 5. Rodzaj trudności opiekunów, nauczycieli, wychowawców w udzielaniu pomocy rodzicom/opiekunom dzieci i młodzieży

Respondenci wskazali, że trudności te dotyczą przede wszystkim braku współpracy ze strony rodziny oraz oporu jej członków. Należy tu podkreślić, że występowanie tych dwóch czynników, będących podstawą trudności w pomaganiu rodzicom i opiekunom, wymaga uruchomienia określonych działań, w tym wykorzystania często specjalistycznych umiejętności. Wyeliminowanie ich można uznać za warunek konieczny wszelkich działań wspierających ludzi w przezwyciężaniu doświadczanych przez nich problemów.

Badając działalność pracowników wybranych instytucji systemu oświaty, ukierunkowaną na wsparcie i pomoc rodzicom/opiekunom podopiecznych, kognitywnie cenne wydawało się poznanie ich niepowodzeń oraz sukcesów w tym zakresie. Osoby uczestniczące w badaniach pilotażowych zapytano o rodzaje problemów rodziców, w obrębie których najczęściej doświadczają niepowodzeń oraz tych, z którymi radzą sobie najlepiej. Pytania te miały charakter otwarty; odpowiedzi poddano kategoryzacji.

Badani najczęściej doświadczają niepowodzeń w pomaganiu rodzicom/opiekunom dzieci i młodzieży w takich obszarach problemowych, jak: pro-

blemy zdrowotne, związane z ubóstwem, konflikty rodzinne, problemy materialne, uzależnienia, przemoc, nieporadność życiowa wynikająca z niepełnosprawności intelektualnej bądź zaburzeń psychicznych, brak akceptacji „inności dziecka”, na przykład jego wycofania społecznego, rozwody, brak zaangażowania ze strony rodziny, brak współpracy, opór, przekonanie do skorzystania z pomocy innych instytucji, specjalistów, czy też odrzucanie informacji, zaprzeczanie.

Przedstawiciele różnorodnych instytucji systemu oświaty, pracujący z rodziną/rodzicami dzieci i młodzieży, wskazywali także na te rodzaje problemów, w obrębie których ich działania związane z pomaganiem przynoszą im zadowolenie. Są to te problemy, z którymi radzą sobie najlepiej. Respondenci najczęściej wskazywali na trudności wychowawcze, poprawę relacji z dzieckiem, wygórowane wymagania edukacyjne wobec dzieci, niezrozumienie przez rodziców problemów danego etapu rozwoju ich dziecka, szczególnie dojrzewania.

Konkluzje i zakończenie

Zaprezentowane wyniki badań wstępnych, odnoszących się do praktyki skutecznego pomagania rodzicom/opiekunom w przestrzeni wybranych instytucji systemu oświaty, w tym przedszkoli, szkół oraz burs i internatów, pozwalają stwierdzić (jednak z dużą ostrożnością), że działalność pomocowa skierowana wobec rodziców podopiecznych stanowi kluczowy element funkcjonowania tych instytucji i wiąże się z obszarem współpracy środowiska edukacyjnego i rodzinnego. Pomoc rodzicom/opiekunom uruchamiana jest w kontekście problemów, których doświadczają w związku z wychowaniem swoich dzieci. W tym aspekcie udzielana pomoc, w odpowiedzi na tego rodzaju utrudnienia, spełnia przede wszystkim formalne zobowiązanie instytucji systemu oświaty, odnoszące się do wspierania rodziców i opiekunów w zakresie realizacji pełnionej przez nich roli wychowawczej. Nadto, wspomaganie rodziny w tym obszarze, w przestrzeni instytucji oświatowych, jest w pełni uzasadnione z uwagi na obecność w placówkach edukacyjnych i wychowawczych specjalistów z zakresu pracy psychologicznej i pedagogicznej. Zgodnie z wynikami badań, zatytułowanych „Poziom kompetencji wychowawczych polskich rodziców” (2013), zrealizowanych na ogólnopolskiej losowej grupie dorosłych Polaków (powyżej 18. r.ż.), rodziców dzieci do 18. roku życia, poziom kompetencji wychowawczych rodziców nie jest na wysokim poziomie. Stąd wszelkie działania usprawniające ten element rodzicielskiej działalności w placówkach systemu oświaty jest nie tylko w pełni uzasadniony, ale przede wszystkim bardzo potrzebny.

Wśród problemów rodziców/opiekunów, na które wskazywali respondenci, istotne miejsce zajmują utrudnienia związane z konfliktami w rodzinie, mające swój finał często w postaci rozwodów i rozstań. Takie okoliczności są trudne dla całego systemu rodzinnego, w tym szczególnie dla dzieci i młodzieży. Przyjmując dane za 2023 rok (Cierniak-Piotrowska i in., 2024), w którym rozwód orzeczono w przypadku 57 tysięcy par, należy uznać, że działania wspierające rodziny w kontekście mierzenia się z tym problemem będą obecne także w przestrzeni polskich placówek edukacyjnych przede wszystkim z uwagi na doświadczenia dzieci i młodzieży. Niemniej kluczowe wydaje się także wspieranie rodziców, szczególnie w kontekście dbałości o własne dziecko w sytuacji rozstania. Tu potrzebne są szczególne kompetencje kadry psychologiczno-pedagogicznej.

Znaczącym problemem, którego doświadczają rodzice/opiekunowie podopiecznych placówek oświatowych jest pogarszająca się kondycja zdrowia psychicznego. Światowe dane i opracowywane na ich podstawie prognozy w zakresie tej problematyki pokazują, że zaburzenia psychiczne są bardzo poważnym i wciąż narastającym problemem (Tracz-Drał, 2019). W tym kontekście działania podejmowane wobec osób doświadczających utrudnień ze zdrowiem psychicznym są konieczne, z uwagi na bezpośrednie i pośrednie implikacje dla bezpieczeństwa oraz zdrowia dzieci i młodzieży. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że działania ukierunkowane na pomoc i wsparcie osobom doświadczającym kryzysu psychicznego jest zadaniem interdyscyplinarnym (Bronowski, Kaszyński, Maciejewska, 2019). Kompleksowa jego realizacja powinna angażować specjalistów różnorodnych dziedzin, w tym przynajmniej medycznej, niemedycznej (wsparcie środowiskowe) oraz pomocy społecznej (Bronowski i in., 2019; Leszto, Witusik, Pietras, 2013). Placówki sektora oświaty wpisują się zatem w obszar działań wspierających rodzinę z doświadczeniem kryzysu zdrowia psychicznego, przede wszystkim ze względu na stały i bezpośredni dostęp do tych rodzin i posiadaną wiedzę z zakresu instytucjonalnych możliwości ich wspierania.

Szczególnie interesujące wydają się informacje odnoszące się do źródeł danych o problemach rodziców/opiekunów podopiecznych tych instytucji. Z badań prezentowanych w tym opracowaniu wynika, że sami rodzice komunikują o przeżywanych przez nich trudnościach i braku możliwości ich rozwiązania; czynią to także sami podopieczni, z których rekrutowali się respondenci. Dane te są ważne i zarazem napawają optymizmem, szczególnie w kontekście niepokojących informacji odnoszących się do współpracy pomiędzy środowiskiem rodzinnym a edukacyjnym. Cieszy fakt, że zarówno rodzice, jak i ich dzieci decydują się w wybranych placówkach systemu oświaty komunikować o problemach i tym samym poszukiwać pomocy oraz wsparcia. Bezpośredni sposób sygnalizowania wszelkich utrudnień, będących doświadczeniem rodziny,

pozwala na szybkie i kompleksowe zainicjowanie działań prowadzących do podjęcia próby ich rozwiązania bądź minimalizowania ich skutków. Ponadto, doświadczenie zawodowe badanych pracowników pozwala na wnikliwą obserwację, w konsekwencji której dostrzegają problemy rodziny swoich podopiecznych i na podstawie takiego rozpoznania podejmują działania zmierzające do poprawy sytuacji rodziców/opiekunów dzieci i młodzieży.

W kontekście różnorodnych problemów rodziców/opiekunów podopiecznych wybranych instytucji systemu oświaty podejmowane są działania zmierzające w sposób bezpośredni lub pośredni do ich rozwiązania. Przede wszystkim, pracownicy szkół, przedszkoli, burs i internatów inicjują rozmowy z rodzicami/opiekunami podopiecznych. W trakcie trwania rozmowy możliwe staje się poszukiwanie rozwiązań swoistych problemów, będących udziałem rodziny, rozpoznanie dotychczas podjętych działań, ocena ich skuteczności i projektowanie kolejnych inicjatyw służących wsparciu i pomocy. Potencjał badanych pracowników obejmuje także wiedzę odnoszącą się do możliwości wsparcia informacyjnego, w tym wskazania instytucji, których włączenie do pomocy sprzyja pomyślności w rozwiązywaniu problemów, z którymi zgłaszają się rodzice/opiekunowie. Tworzenie sieci wsparcia wydaje się szczególnie istotne w kontekście tych utrudnień, których doświadczają rodzice dzieci i młodzieży.

W dyskusji na temat pomocy udzielanej rodzicom/opiekunom podopiecznych wybranych instytucji istotna pozostaje kwestia oceny skuteczności działań, podejmowanych przez pracowników włączających się w tę działalność. Należy tu podkreślić, że pedagodzy wskazujący na wysokie poczucie skuteczności, w miejscu pracy lepiej funkcjonują zawodowo, co zwiększa ich inicjatywę, wzmacnia zaangażowanie, lepsze zmaganie się z utrudnieniami i zarazem osiąganie bardziej znaczących sukcesów w pracy (Wierzejska, 2018). Badani ocenili skuteczność własnych działań pomocowych skierowanych wobec rodziny dzieci i młodzieży na średnim poziomie. Wynik ten można wiązać z doświadczanymi przez nich trudnościami w zakresie udzielanej pomocy oraz osobliwymi niepowodzeniami, które pojawiają się w obrębie wybranych problemów. Swoistym wyzwaniem stają się te sytuacje, w których rodzice, pomimo doświadczanych utrudnień, nie wyrażają chęci współpracy. Jakkolwiek pojawiający się w takich okolicznościach opór należy uznać za dość oczywisty mechanizm, towarzyszący rodzicom, którzy przeżywają problemy, to jednak jego obecność blokuje możliwość poszukiwania konstruktywnych rozwiązań.

Praktyka skutecznego pomagania rodzicom/opiekunom w przestrzeni wybranych placówek systemu oświaty oznacza zatem podejmowanie przez różnych przedstawicieli tych placówek zróżnicowanych działań prowadzących do minimalizowania skutków występujących w życiu rodzin i poszcze-

gólnych jej członków sytuacji trudnych. Realizowana jest więc przede wszystkim w odpowiedzi na pojawiające się problemy nie tylko samych rodziców/rodziny, ale także dzieci i młodzieży, za pomocą dostępnych narzędzi i w warunkach zapewniających poczucie bezpieczeństwa i zaufania.

Z uwagi na występujące w obrębie działań pomocowych, skierowanych do rodziców, trudności i niepowodzeń, szczególnie w kontekście coraz bardziej złożonych problemów, jak również dostępnych danych o utrudnieniach w zakresie współpracy środowisk placówek edukacyjnych i rodzinnych, konieczne jest odpowiednie przygotowanie kadry szkół, przedszkoli i innych instytucji systemu oświaty do mierzenia się z tymi przeciwnościami. Wydaje się to możliwe poprzez projektowanie konstruktywnych rozwiązań, odpowiadających bieżącym potrzebom rodzin i ich poszczególnych członków.

W pełni uzasadnione staje się zatem wzmacnianie przygotowania do udzielania pomocy i wsparcia zatrudnionej w szkołach, przedszkolach, internatach i innych instytucjach systemu oświaty kadry. Cenne byłoby kształtowanie umiejętności mediacyjnych, zdolności do budowania sieci współpracy ze specjalistami instytucji szeroko rozumianej pomocy społecznej, różnorodnych organizacji pozarządowych, specjalizujących się w działalności profilaktycznej i interwencyjnej. Należy dostrzegać konieczność rozwijania kompetencji kadry pedagogicznej, psychologicznej, nauczycieli, wychowawców w zakresie realnej współpracy z rodzicami, z uwzględnieniem umiejętności radzenia sobie z ich niechęcią do współdziałania oraz pojawiającym się oporem.

Ponadto, dostrzega się konieczność odpowiedniego przygotowania przyszłych kadr, zatrudnianych w obszarze działalności instytucji sektora oświatowego. Przykładem mogą być tu zmiany wprowadzone w ramach pedagogicznych studiów magisterskich na specjalności: Pedagogika opiekuńczo-wychowawcza i praca z rodziną, jak też w zakresie studiów licencjackich na specjalności: Pedagogika opiekuńczo-wychowawcza, realizowanych na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W efekcie bowiem przywoływanych w niniejszym opracowaniu wyników badań pilotażowych oraz współpracy Zakładu Podstaw Wychowania i Opieki, który zajmuje się prowadzeniem wskazanych specjalności, z licznymi przedstawicielami instytucji edukacyjnych, ale nie tylko, wprowadzono przedmioty: „Prowadzenie rozmów pomocowych” (studia magisterskie) oraz „Współpraca z rodzicami i placówkami opieki i wychowania” (studia licencjackie).

Wkład autorów

Autor deklaruje samodzielny wkład w powstanie pracy.

REFERENCES

Opracowania

- Bejger, H. (2019). *Praca z rodziną dysfunkcyjną w systemie pomocy społecznej w Polsce*. Гірська школа Українських Карпат, 21, 30-33
- Bielecka, G. (2022). *Oczekiwania rodziców wobec przedszkola – analiza badań własnych*. Edukacja. Terapia. Opieka, 4, 33-42
- Błasiak, A. (2017). *Współpraca szkoły i rodziny jako istotny czynnik optymalizacji procesów wychowania i kształcenia najmłodszego pokolenia*. Horyzonty Wychowania, 16(38), 11-26
- Bronowski, P., Kaszyński, H., Maciejewska, O. (2019). *Kryzys psychiczny. Odzyskiwanie zdrowia, wsparcie społeczne, praca socjalna*. Warszawa: Wydawnictwo Difin
- Cierniak-Piotrowska, M., Dąbrowska, A., Potocka, M., Stelmach, K. (2024). *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2023 r. Stan w dniu 31 grudnia*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny (GUS)
- Dybowska, E., Wojtanowicz, K. (2020). *Wspieranie rodziny z perspektywy asystenta rodziny*. Praca Socjalna, 5(35), 45-58
- Dzierżyńska-Breś, S. (2023). *Rodzic jako uczestnik profilaktyki uzależnień w szkole*. W: M. Muskała, H. Karaszewska (red.), *Profilaktyka zachowań ryzykownych – dobre praktyki i dowody naukowe*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Grzeško-Nyczka, M. (2021). *Rodzina – problem społeczny. Socjopedagogiczne studium przeobrażeń rodziny w latach 1989-2019*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Gwiazdowska, S. (2014). *Cooperation between school and family as a key to student success*. Polish Journal of Social Science, IX, 1, 225-234
- Gwiazdowska-Stańczak, S. (2021). *Zaangażowanie w naukę i klimat w szkole*. Warszawa: Wydawnictwo Difin
- Joniec, K. (2016). *Szkoła instytucją pomocy społecznej?* W: M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka (red.), *Rodzina – młodzież – dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Kędra, M. (2011). *Włączanie rodziców w edukację dzieci*. Gniezno: Wydawnictwo PSAPCF
- Kromolicka, B. (2023). *Wsparcie rodziny w centrum usług społecznych – propozycje działań*. Polityka Społeczna, 11-12, 8-14
- Leszto, S., Witusik, A., Pietras, T. (2013). *Terapia pedagogiczna dorosłych w psychiatrii i w medycynie somatycznej. Ujęcie psychologiczne, biomedyczne i aksjologiczne*. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie
- Lewandowska-Kidoń, T. (2009). *Nauczyciel wobec wyzwań współczesnej szkoły*. W: S. Popek, A., Winiarz (red.), *Nauczyciel. Zawód – Powołanie – Pasja*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Makaruk, K., Drabarek, K., Popyk, A., Wójcik, S. (2023). *Diagnoza przemocy wobec dzieci w Polsce 2023*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę
- Musiał, E. (2016). *Pedagogizacja rodziców dzieci w wieku przedszkolnym jako przestrzeń profesjonalnej działalności nauczycieli*. Konteksty Pedagogiczne 2(7), 173-182
- Piotrowska, M.S. (2023). *Różnorodność metod i technik wykorzystywanych w pracy z dziećmi i młodzieżą oraz ich rodzicami w poradnictwie rodzinnym*. Wychowanie w Rodzinie, 30(3), 255-269
- Podbiłska, A. (2012). *Rodzina jako czynnik warunkujący szczęśliwe dzieciństwo*. W: J. Krukowski (red.), *Rzeczywistość dziecka*. Tarnów: Wydawnictwo Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej
- Pomianowski, R. (2011). *Dopalacze jako czkawka*. Psychologia w Szkole, 1(29), 5-16

- Ryś, M. (2024). *Czy szkoła może wspierać dziecko, nie wspierając rodziców i rodziny?* W: Z.B. Gaś (red.), *Psycholog w szkole. Koncepcje*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Lubelskiej Akademii WSEI
- Słopeń, A. (2022). *Kondycja psychiczna dzieci i młodzieży – wyzwania, prognozy i rekomendacje*. W: M.A. Michalski (red.), *Rodzina – wyzwania na XXI wiek*. Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa
- Taranowicz, I. (2022). *Życie rodzinne w czasach niepewności – wyzwania i dylematy*. Przegląd Socjologii Jakościowej, 18(1), 6-13
- Tracz-Drał, J. (2019). *Zdrowie psychiczne w Unii Europejskiej. Opracowanie tematyczne OT-674*. Warszawa: Kancelaria Senatu
- Tyłuś, U. (2019). *Szkoła wobec uczniów z rodzin dysfunkcyjnych – problemy i wyzwania*. Przegląd Pedagogiczny, 2, 190-206
- Wierzejska, J. (2018). *Poczucie własnej skuteczności pedagogów szkolnych a ich stres zawodowy*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio J – Paedagogia-Psychologia, 31(1), 23-40
- Winiarski, M. (1999). *Wspomaganie rozwoju*. W: D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*. Warszawa: Żak. Wydawnictwo Akademickie
- Zellma, A. (2023). *Współpraca nauczyciela religii z asystentem rodziny na rzecz dziecka*. Studia Warmińskie, 60, 313-325

Źródła internetowe

- Goetz, M. (2024). *Działania szkoły nakierowane na wspomaganie rodziców w wychowaniu dzieci*, strona internetowa czasopisma Życie szkoły, <https://www.zycieszkoly.com.pl/artykul/dzialania-szkoly-nakierowane-na-wspomaganie-rodzicow-w-wychowaniu-dzieci>, [dostęp: 8.11. 2024]
- Poziom kompetencji wychowawczych polskich rodziców*, raport z badań Millward Brown SMG/KRC, (2013); http://serwer1423016.home.pl/autoinstalator/wordpress1/wp-content/uploads/2013/01/M%C4%85drzy_Rodzice.pdf, [dostęp: 8.11.2024]
- Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty, DzU 1991, nr 95, poz. 425, (2024) (Polska) <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910950425/U/D19910425Lj.pdf>
- Ustawa z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2011, nr 149, poz. 887, (2024) (Polska) <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20111490887/U/D20110887Lj.pdf>
- Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU z 2024, poz. 1283, 1572, (2024) (Polska) <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20240001283/U/D20241283Lj.pdf>